

Toskanska biskupska konferencija

ŽIVOT SE OČITOVAO

Predgovor

Uputa što je pred nama namijenjena je prvenstveno svećenicima, đakonima, redovnicima i redovnicama, kao i zauzetim laicima i onima koji su spremni zauzeti se oko naviještanja vjere putem umjetnosti. Upućena je potom povjesničarima umjetnosti te odgovornima za zaštitu i očuvanju umjetničkoga blaga kako bi što bolje uvidjeli smisao i ulogu koju je spomenička i umjetnička baština imala i još uvijek je ima u životu Crkve. Naslovljena je konačno i umjetničkim stvaraocima kako bi, razmišljajući nad vrednotama koje je zajednica vjernika znala razabrati u umjetnosti, vjeru u Krista mogli izreći u oblicima razumljivima i na prijelazu u treće tisućljeće.

Neposredna je, dakle, prigoda koja je motivirala ovu *Uputu* predstojeća sveta jubilejska 2000. godina koja će u Italiju, pa tako i u Toskanu, dovesti milijune posjetitelja.

Htjeli bismo, stoga, u našim crkvama potaknuti posebni oblik prijema tih "hodočasnika" na korijene duhovnosti, putnika koji dolaze razmatrati iznimna svjedočanstva kršćanske vjere što ih pruža naše umjetničko blago.

U svojoj biti jubilej neće biti drugo doli produbljenje nastojanja oko kojih se Crkva već odavna trudi i s kojima će nastaviti i poslije svete godine. Suvremeni čovjek, utopljen u današnji "modernizam", neprestano traži smisao života i povijesti, te nerijetko, u ovom vremenu "kulture slike", ostaje zadivljen blagom što mu ih pruža naša baština.

Možda neće sudjelovati na misnom bogoslužju, ali će zacijelo ući u crkvu i diviti se arhitekturi, freskama i kipovima.

Uputa duboko cijeni ovu otvorenost te pokazuje kako možemo koristiti svoju kulturnu baštinu kao sredstvo navještaja onoga u što vjerujemo, istine Kristova evanđelja. Tekst je izrađen prema *Sporazumu* između ministra za kulturnu baštinu i prostorno uređenje i predsjednika Biskupske konferencije Italije (CEI), kojim se usmjeruje zaštita kulturnih dobara u vlasništvu crkvenih ustanova (1966). *Uputa* nastavlja slijed različitih inicijativa, na nacionalnoj i regionalnoj razini, kao na primjer: dokument CEI od 1992, *Kulturna baština Crkve u Italiji*, nacionalni kongres što ga je u Sieni 1993 priredila CEI na temu *Katedrale, crkve, opatije i samostani u turizmu: oblici prihvata i pastoralna? Uputa* slijedi i nastojanja što ih je već 1933. zacrtao Plenarni etruščanski sabor kao i norme što ih je 13. veljače 1979. izdala Biskupska konferencija Toskane (CET) s obzirom na očuvanje umjetničkoga blaga. *Uputa* je uzela u razmatranje i različita iskustva pojedinih biskupija u prihvatu posjetitelja i kateheza putem umjetnosti, često surađujući s društvima koja nisu strogo crkvena (*Ars et Fides, Terzo Millennio*).

U konačnici, *Uputa* što je imate u rukama *pastoralna* je i *toskanska*. S uspomenom na našega sveca-umjetnika Ivana iz Fiesole, zvanog "Angelico", ovi reci govore o umjetnosti naše pokrajine, čije je ime upravo po umjetničkoj baštini poznato čitavome svijetu. Bilo bi zasigurno svrsishodno govoriti ovdje i o drugim oblicima umjetničkoga stvaralaštva - glazbi, pjesništvu, prozi, plesu i kazališnoj umjetnosti - ali ograničenja koja nam nameće jedan ovakav dokument primorala su nas obraditi i produbiti samo jedan oblik umjetničkoga stvaralaštva, kako ne bismo, zahvaćajući sveukupnu baštinu, ostali tek na njezinoj površini. Na kraju, ako ovaj naš dokument ukaže na potrebu drugih *uputa* ili kakvog *direktorija o umjetničkoj baštini*, moći ćemo kazati da je on postigao svoj cilj.

Dan koji smo odabrali za objelodanjenje ove *pastoralne upute*, druga korizmena nedjelja - prema drevnoj liturgijskoj predaji nedjelja Preobraženja - na svoj način oslikava logiku koja nas je vodila: kao što Petar, Jakov i Ivan na brdu preobraženja vidješe Boga u osobi Isusa dok je on razgovarao s Mojsijem i Ilijom, predstavnicima njihove vjerničke povijesti, jednako i naša toskanska umjetnost pruža jedno

ново viđenje: u "naturalizmu" što su nam ga odstavili naši slikari i kipari kristovo božanstvo postaje vidljivim i omogućuje plodonosan dijalog s prošlošću. Slušati svjedočanstva, uživati u gledanju, razmatrati Boga koji se objavljuje u materijalnim oblicima, sve to u biti može pripomoći pripremu za Gospodinov dolazak.

"Šo bijaše od početka, što smo čuli, što smo svojim očima vidjeli, što smo promatrali i što su naše ruke opipale o Riječi života da, život se očitovao, mi smo ga vidjeli i svjedočimo za nj, i navješćujemo vam život vječni, koji bijaše kod Oca i koji se nama očitovao - što smo vidjeli i čuli, to navješćujemo i vama, da i vi imate s nama zajedništvo. A naše je zajedništvo s Ocem i Sinom njegovim Isusom kristom. Mi vam ovo pišemo da naša radost bude potpuna" (1Iv 1,1-4).

I. UMJETNOST I CRKVENO POSLANJE

1. Život se očitovao

Crkva vjeruje da je u utjelovljenju Isusa Krista nevidljivi božanski život ljudima postao "vidljiv". Crkva isto tako vjeruje da svjedočanstvo o životu "koji bijaše kod Oca i koji nam se očitovao" služi da bi ljudi bili privedeni u zajedništvo Crkve i Trojstva.

Ta nas vjera poziva na ozbiljno razmišljanje o ulozi lijepih umjetnosti i arhitekture u djelu evangelizacije. Znano nam je da se evandeoski navještaj ne ograničava samo na riječ. "Bog koji je nekoć u mnogo navrata i na mnogo načina govorio ocima po prorocima, na kraju, to jest u ovo vrijeme, progovorio nam je po Sinu ... koji je odsjev njegova sjaja i otisak njegove biti" (Heb 1,1-3). "Tko vidi mene vidi i Oca" (Iv 14,9) potvrđuje Gospodin: to jest, u Kristovoj osobi na vidljiv način oslikava se sveukupna božanska stvarnost, dajući kršćanskom Evandelju nezamjenjivu dimenziju *vidljivoga*. Zsigurno, "Boga nitko nikada ne vidje", kako nas uči sveti Ivan, ali isti evanđelist odmah nadodaje da ga je njegov jedinorođeni Sin, došavši na svijet, "objavio" (Iv 1,18). Svojim životom, smrću i uskrsnućem Krist je "pripovjedio" Oca i njegovu ljubav "oslikao" saavršenom "portretskom" vjernošću, što Poslanica Kološanima izražava na jednostavan način: "On je slika (*eikon*) Boga nevidljivoga" (1,15).

2. Vidljivo evanđelje

Očitovavši se, Riječ tako postaje "ikonom". Pučka pobožnost i liturgijska predaja shvaćaju važnost slika upravo u toj perspektivi. *Vidljivi navještaj Evanđelja* - "što smo svojim očima vidjeli" - na spontan i, rekli bismo, nužan način, pokrenuo je različite vidljive izražaje u kojima, uostalom, crkveno učiteljstvo raspoznaje posebnu teološku dubinu i vrijednost. Citirajući, *Govor o slikama* svetoga Ivana Damaščanina, spis koji najbolje sažimlje antičko poimanje tih vidljivih oblika, Ivan Pavao II. god. 1987. napisa: "Crkvena umjetnost treba nastojati govoriti govorom utjelovljenja te kroz materijalno izražavati onoga koji se udostojao nastaniti u materiji i ostvariti naše spasenje kroz materiju".¹

Nije, dakle, riječ tek o nekakvoj "*Biblia pauperum*", ili pak o pučkim slikama koje bi u posebnim okolnostima nadomještale pisanu riječ (kao što to, čini se, vidi Grgur Veliki u svom pismu biskupu Serenu²). Prema katoličkom poimanju slika, naime, može dodirnuti najdublje stvarnosti ljudske osobe: "Naša izvorna predaja koju dijelimo zajedno s braćom pravoslavicima", kaže Ivan Pavao II, "poučava nas da poruka ljepote, stavljena u službu vjere, može taknuti ljudsko srce te ljudima pomoći da upoznaju "iznutra" onoga kojega se usuđujemo predstavljati u slikama - Isusa Krista".³ U jednom drugom spisu, objavljenom iste 1987. godine, carigradski patrijarh Dimnitrios I. tvrdi da je u pravoslavnoj tradiciji "slika ... postala najjači izražajni oblik dogme i propovijedanja".⁴

3. *Lex orandi - lex credendi*

I u jednoj i u drugoj predaji - tj. u Istočnoj i Zapadnoj crkvi - upotreba je slika u bogoslužju kroz stoljeća ukazivala na poseban odnos što u sakramentalnoj rasporedbi, po Kristovu utjelovljenju, vlada između "znaka" i "stvarnosti". Takav se odnos oslikava u svakom

¹ Apostolsko pismo *Duodecimum saeculum*, 4. 12. 1987, br. 11: AAS 80(1980), 241-252; EV 10,2388; cfr. Sv. Ivan Damaščanin, *Govor o slikama*, 1,16, u: B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, III, Berlin-New York 1975, 75ss.

² *Epistola Sereno episcopo massiliensi*, MGH, *Epistolae*, II, X, Berlin 1957, 269-272.

³ *Epistola Sereno episcopo massiliensi*, MGH, *Epistolae*, II, X, Berlin 1957, 269-272.

⁴ *Encyclique sur la signification th(ologique de l'icone*, 14. IX. 1987, n. 15, u: *La documentation catholique* 85(1988), 323-328; *Regno-doc.* 1988, 5, 153.

činu kojim čovjek izražava štovanje Boga: od svetog posuđa i ruha do najmonumentalnijih arhitektonskih dostignuća. Upotreba *stvari* u bogoslužju Crkve objavljuje i ostvaruje poziv upućen svijetu da zajedno s čovjekom i po čovjeku daje slavu Bogu.

Ovo "objavljenje" postaje na otajstven način sastavni dio življene vjere, ponaosob u okviru euharistijskog slavlja i euharistijskog štovanja: vjernik, naime, susrevši Boga prisutnog u "materiji", osjeća se pozvanim da u svemu materijalnom raspoznaje novo dostojanstvo materijalnoga koje postaje "pokaznicom". Na taj način svako ljudsko "gledanje" usmjerava čovjeka na poklonstveno razmatranje.

Ipak, subjekt u iskustvu lijepoga i u iskustvu štovanja ostaje uvijek čovjek: njemu je upravljen govor što ga upućuju boje i oblici, šuškanje svile, bljesak zlata ili pak "mistični" ili "racionalni" prostor arhitekture kroz njezina razdoblja. Ako dakle, predmeti i prostori što okružuju ljudsku molitvu nukaju čovjeka da prinese Stvoritelju sav svoj osjetni život, onda na poseban način umjetnost koja se izražava vidljivim oblicima nuka čovjeka - kao slobodno i razumno biće, sposobno uspostaviti odnos s drugim, ljubiti, darivati se - na razmišljanje o njegovu duhovnom životu. Figurativno predstavljanje Krista, Marije i svetaca u kršćanskom bogoslužju, naime, kao malo koja druga izražajna forma, snažno i jasno priopćuju sadržaje vjere i smisao bogoslužja.

4. Otkriće kršćanske slike

Ivan Pavao II. naglašava potrebu novog vrednovanja uloge slika u životu Crkve, ističući kako će "ponovno okriće kršćanske ikone pomoći da posvijestimo hitnost našega reagiranja protiv svih "depersonalizirajućih" učinaka slike koji u svijetu reklame i mass-medija uvjetuju naš život".⁵ U okolju u kojem je sekularizacija društva u stalnom porastu - gdje društvo postaje strano duhovnim vrijednostima, otajstvu našega spasenja u Isusu Kristu i nadi u buduću svijet - crkvena nam umjetnost "nudi pristup stvarnostima duhovnoga i eshatološkoga svijeta", ističe sv. Otac.

Jedan drugi papa - Pavao VI, u svom obraćanju umjetnicima 8. oprosina 1965, u prigodi zatvaranja Drugoga vatikanskoga sabora,

⁵ *Duodecimum saculum*, n. 11; EV 10, 2389.

upućuje na iskon i cilj ove otvorenosti umjetnosti prema duhovnim vrijednostima. U ime saborskih otaca papa Montini na dirljiv način moli umjetnike da ne prestanu stavljati svoj talenat u službu božanske istine te da ne zatvore svoga duha pred nadahnućem Duha Svetoga. "Svijet u kojem živimo" ističe on, "osjeća potrebu ljepote kako ne bi zapao u beznađe. Ljepota, kao istina, usađuje radost u ljudsko srce. Štoviše, ona je dragocjen plod koji izdržava prolaznost vremena, ujedinjuje pokoljenja i u njima izaziva udivljenje."⁶

Evo napokon i nekih "prednosti" koje nam nudi ponovno otkrivanje kršćanske umjetnosti u poučavanju istine: lijek protiv "razosobljenja" i prenaglašavanja vizuelnog iskustva, gotovo neizbježnog u našoj kulturi; potvrda duhovnih vrijednosti, nerazdvojivih od kršćanskoga otajstva; trajna nutarnja radost; svijest o trajnosti vremena, ili bolje, trajnost smisla od jednog razdoblja do drugoga, od prošlosti do sadašnjosti; vez ili prsten koji povezuje stare i mlade: ljubav prema lijepomu što ga osjećaju svi naraštaji.

U vjerničkoj zajednici liturgijska nas umjetnost vodi na "goru" i "preobražava" naše oči. Ona u biti ne dodaje ništa nova otajstvu koje nam je već objavljeno drugim putevima, nego nam - kao i u Gospodinovu preobraženju na brdu Tabor - na trenutak otkriva slavu skrivenu pod materijalnim vidom sadržaja vjere.

5. Napomene o umjetnosti uz Svetu godinu 2000.

Skori nadolazak trećega tisućljeća i jubilej koji ćemo u toj prigodi slaviti nukaju nas na hitnost sličnog "otkrivanja" i ponovnog vrednovanja crkvene umjetnosti. Želja da i u vremenu što je pred nama očuvamo ono najbolje što baštinitimo od prošlosti te želja za otkrivanjem korijena našega zajedničkoga iskustva, pokazuju nam izvanredna svjedočanstva o vrijednostima i čovječstvu "utjelovljenom" u arhitekturi, kiparstvu i slikarstvu kršćanske baštine. Sama jubilejska godina, koja u biblijskom smislu treba da bude oslobođenje i povratak, na sličan način poziva na ponovno otkrivanje crkvene umjetnosti: "Tu pedesetu godinu proglasite svetom! Zemljom proglasite oslobođanje

⁶ *Messaggi del concilio all'umanità*, in: *Enchiridion Vaticanum (EV)* vol. 1 (Documenti del concilio Vaticano II), a cura di E. Lora, EDB, Bologna 131985, nn. 494*-499*.

svim njezinim stanovnicima. To neka bude jubilej, oprosna godina. Neka se svatko vrati na svoju očevinu" (Lev 25,10).

Svatko je stoga pozvan da bude dionik baštine svojih otaca, smatrajući se jednakim s drugima u nadi, radosti i u "divljenju". Svaki pojedinac treba da započne napuštati obezvrjeđivanje jednoga od najvažnijih područja pojedinačnoga i zajedničkoga iskustva, onog vizuelnog: Treba se, dakle, osloboditi promidžbene slike koja uvjetuje, djelomične slike koja rastresa, pornografske slike koja razara.

Kao biskupi kojima je povjerena odgovornost za mjesne Crkve u Toskani, osjećamo dužnost oglasiti se o tome. Kao oni koji su pozvani tumačiti Riječ, želimo pružiti nekoliko smjernica za tumačenje vidljivog Evanđelja što je kroz stoljeća pisano u rječitom izražaju ljudi ovoga kraja. Kao oni koji su pozvani predsjedati molitvi želimo - preko tih nadahnutih djela - usmjeriti vjernike na uzvišenije razmišljanje. Kao oni koji su pozvani odgajati ljude u kršćanskom življenju želimo u ovim djelima rođenim iz vjere odrediti ravnotežu - kako u sadašnjosti tako i u prošlosti - između materijalnih i duhovnih sastavina. Odnos koji postoji npr. između turizma i nove evangelizacije (analogan onome koji postoji između materijalnih sredstava toga djela i duhovne poruke koju nosi). Kao oni koji su pozvani promicati ekumenizam i zajedništvo konačno želimo pripremiti vjernike da mogu vidjeti i drugima (jubilejskim "pohoditeljima" među kojima su pripadnici drugih kršćanskih zajednica i drugih religija) pokazati zajedničku baštinu koja pripada svakom čovjeku. U našoj toskanskoj romanici četrnaestoga i petnaestoga stoljeća vjernici i nevjernici na izniman način prepoznaju govor koji ih povezuje i bratsku baštinu. I u tome se ostvaruje "oslobođenje" i "povratak".

6. *Imago Dei, imago hominis*

Prije svega, kao učitelji vjere u Krista Isusa, prigodom specifično kristološkoga jubileja (kao što ga je definirao Ivan Pavao II. u *Tertio millennio adveniente*, br. 40), "u kojem ćemo slaviti utjelovljenje Sina Božjega - otajstvo spasenja čitavoga ljudskoga roda," želimo svratiti pozornost na umjetničku sliku koja je za ljudsku narav objavljena u Kristu (Usp. Tit 3,4 prema Vulgati) istovremeno izazivajuća i spasonosna, smirujuća i izgrađujuća. To je središnja tema crkvene

umjetnosti koju tako veličanstveno izražavaju toskanski majstori. U velikom mnoštvu djela - među kojima se ističu ona koja stvoriše Nicola i Giovanni Pisano, Duccio di Buoninsegna i Giotto, Donatello, Jacopo della Quercia, Masaccio, blaženi Angelico, Piero della Francesca, Botticelli, Verrocchio, Leonardo i Michelangelo - i vjernici i nevjernici mogu prihvatiti humanizam kao sastavni dio kršćanske vjere prema kojoj se Sin Božji, postavši čovjek u krilu Djevice Marije, "na neki način sjedinio sa svakim čovjekom. Radio je svojim rukama, razmišljao kao čovjek, ... ljubio ljudskim srcem. Rodivši se od Djevice, stvarno je postao jedan od nas, nama u svemu sličan osim u grijehu".⁷

Poziv na razmišljanje o Kristu u umjetničkom djelu poziv je, dakle, na zajedništvo. Slika nevidljivoga Boga je uzorak i model prema kojemu se kršćani trebaju upriličavati, iznutra preoblikovani u novom stvaralačkom procesu kojemu je cilj zajednica "odvaljena od litice" koja je Abraham: novi narod isklesan iz ljubavi Očeve. "Njegovo smo djelo, stvoreni u Kristu Isusu za dobra djela, koja Bog unaprijed pripravi, da u njima živimo" (Ef 2,10).

II. SVETA UMJETNOST I ISKUSTVO CRKVE

7. Umjetnost i Riječ

Crkvena umjetnost stavlja vjernika u odnos s Božjom Riječju izravno i velikim dijelom eklezijalno. Prikazani su likovi najvećim dijelom biblijski likovi, do te mjere da sv. Grgur Veliki tvrdi: "Ono što pismo pruža čitaču, to slika daje nepismenu koji je promatra."⁸ Sedmi ekumenski sabor, Drugi nicejski (787.g.), čak je formulirao "svetopisamsku" normu za umjetnost u službi kršćanskoga bogoslužja, preuzimajući je iz 9. retka Ps 47: "*Sicut audivimus, sic vidimus in civitate Dei nostri* . - Što čusmo i vidjesmo u gradu Boga našega".⁹

⁷ *Gaudium et Spes*, br. 22.

⁸ *Epistola Sereno*, citirano u bilj. 2.

⁹ Ideju je razradio Crispino Valenziano u predavanju održanom na zajedanju Toskanske biskupske konferencije 3. VII. 1996. Usp. također ISTI, *Sei tesi per l'arte cristiana*, u: *La vita in Cristo e nella Chiesa. Liturgia oggi*, 45(1996), 7, VII.

U gradu Boga našega: "Svetopisamska" ikonografija kršćanske umjetnosti ima, dakle, eklezijalno obilježje: pronalazi hagiografsku usporedbu u kolektivnom sjećanju zajednice koja osluškuje Riječ. Događaji i osobe iz Staroga i Novoga zavjeta koje se najčešće pojavljuju i način na koji se predstavljaju odgovaraju zahtjevima zajednice vjernika u različitim trenucima i mjestima njezine povijesti. Liturgija je na osobit način ravnala izborom biblijskih likova. Kršćanska ikonografija usredotočuje se, u stvari, na tekstove koji se odnose na božićno i vazmeno vrijeme liturgijske godine. Isto tako i onda kada teme nisu izričito biblijske - npr. Uznesenje ili Krunjenje B.D.M. - ikonografski elementi često upućuju na biblijske tekstove koje liturgija koristi da bi izrazila poruku tih događaja: Sjajne haljine Blažene Djevice, "žena zaodjevena suncem" (Otk 12,1), kraljevska obilježja kod scene krunjenja koja doziva u pamet Ps 44, 14-15: "Sva lijepa korača kći kraljeva, u haljinama zlatom vezenim. U haljini od veza šarena kralju je dovode, pratnja su joj djevice, druge njezine."

Neki najčešći likovi kršćanske umjetnosti imaju jedinu svrhu predočiti crkveno značenje biblijskih tekstova upotrijebljenih u liturgiji. Npr. Gospa s Djetetom među svecima - kao možda najčešći lik u čitavoj kršćanskoj umjetnosti od srednjega vijeka pa nadalje - upućuje na svetopisamske slike koje susrećemo u časoslovu B. Dj. Marije a odnose se na njezino majčinstvo ne kao individualnu činjenicu nego kao društvenu. Tekstovi koji govore o "svetom gradu", "majci naroda" koji u njemu nalazi svoje izvorište i kojemu Bog objavljuje svoju Riječ: grad "tvrd i postojan" kojemu se pristupa s radošću i nad kojim se zaziva mir misleći na braću i prijatelje (Usp. Ps 147; 45; 86; 121). Moliti časoslov ili sudjelovati u euharistijskom slavlju pred slikom tako punog značenja istovremeno može pružiti iskustvo biblijskog produbljenja i prigodu za izgradnju zajednice.

8. Bog stvoritelj i ljudsko stvaralaštvo

Biblija predstavlja Boga kao umjetnika: *Deus artifex*, tankočutni stvoritelj veličanstvenih djela tako da čovjek konačno kliče: "Kako su velika djela tvoja, Gospodine! Sve si mudro učinio, puna je zemlja stvorenja tvojih" (Ps 104, 24). Ali i čovjek je također stvaralac: sačinjen "na sliku i priliku Božju" (Post 1,27), i on je također

umjetnik; po svojoj naravi stvara lijepo. Ljudski poriv na stvaralaštvo analogno onom božanskom u biti stvara ozračje odnosa između stvorenja i stvoritelja.

U Pismima, kako starozavjetnim tako i novozavjetnim, kada se Bog objavljuje ljudima oni često odgovaraju "poduzimajući nešto", podižući spomenik kao trajni znak susreta. Tako Jakov u snu u kojemu vidje Gospodina "usta, uzme kamen s onog mjesta, stavi ga pod glavu i na tom mjestu legne ... Ovaj kamen koji sam podigao kao stup bit će kuća Božja" (Post 28, 10.22). Na isti način nakon Isusova preobraženja na Taboru, apostol Petar, da bi produžio radost toga trenutka, poželi podignuti "tri sjenice": jednu za Isusa, jednu za Mojsija, jednu za Iliju (Usp. Lk 9,33). U Bibliji je, dakle, ljudsko stvaralaštvo najnaravniji odgovor za susret s Bogom stvoriteljem

To stvaralaštvo - koje se može izraziti na različite načine, kao pjesništvo ili glazba, kao ples, kiparstvo ili arhitektura - jest bitno vjernički odgovor po kojemu se zemlja sjedinjuje s nebom, čovjek s Bogom. Kamen što ga je Jakov podigao u Betelu u biti označava mjesto na kojemu je vidio ljestve kojima je dno počivalo na zemlji a vrh dosezao nebo a po njima su anđeli silazili i uzlazili (Post 28, 12). Na sličan način sjenice što ih je Petar želio podignuti trebale su označavati mjesto susreta: mjesto gdje Petar, Jakov i Ivan vidješe čovjeka, Isusa, preobražena kako razgovara s Mojsijem i Ilijom., mjesto gdje su vidjeli ispunjenje obećanja dana Natanaelu: "otvorena nebesa i anđele koji uzlaze i silaze nad Sina čovječjega" (Iv 1,51). Umjetnička djela što podsjećaju na takva iskustva zapravo su djela najviše sinteze, *rajske ljestve* na kojima se suprotnosti dodiruju, granice nadilaze a vrijeme i vječnost susreću.

Ta se sinteza ostvaruje na otajstven način, kao što to svaki umjetnik zna: ona ne pripada redovitom svijetu planova i odluka ljudske svijesti. "Petra i njegove drugove hvatao je san, ali ipak ostadoše budni" (Lk 9,32), dok Jakov bijaše već legao na počinak i u snu vidje povezane nebo i zemlju. Probudivši se reče: "Gospodin doista bijaše na ovom mjestu a ja ga ne poznavah." Bojaše se pa uzviknu: "Kako je strašno ovo mjesto! Ovo je doista kuća Božja, ovo su vrata nebeska" (Post 28,16-17). Stvaralački je, dakle, kontekst božanstven : stanje odgovarajućeg duha je ushit koji se može izraziti i kao klonuće, kad čovjek izgubivši tjelesne snage sanjari iako ostaje

budan. Čovjek *treba* biti zbunjen da bi mogao stvarati, treba se naći na novom, veličanstvenom terenu, koji mu sličí na "kuću Božju", na "vrata nebeska". Kao Petar na Taboru, jednako se i umjetnik treba osjetiti obavijen oblakom: treba "osjećati strah". Neće znati što govori, željet će produžiti taj trenutak stvarajući nešto - "tri sjenice" - samo zato jer "lijepo nam je ovdje biti" (Lk 9,32). To je ozračje u kojemu se umjetnost stvara i shvaća: trenutak stvaralačke sinteze koju potiče glas iz oblaka. Analogno nadahnutom tekstu i umjetnost se izjednačuje susretu s nadnaravnim: umjetnost posreduje radost onoga koji preko "sna" i "straha" poručuje "lijepo nam je ovdje biti".¹⁰

9. Umjetnost i molitva

Već sam odnos s Riječju Božjom u liturgijskom smislu, i odnos sa živom stvaralačkom snagom naznačavaju posljednju svrhu umjetničkih djela u službi Crkve: Susret s Bogom koji se može označiti kao "molitva", "kontemplacija" i "klanjanje". Također i Grgur Veliki, branitelj poučne uloge slika u životu Crkve, naglašava kako vjernici trebaju u konačnici prijeći od *visio* na *adoratio*. "Jedno je klanjati se naslikanom djelu, drugo pak naučiti iz naslikanoga djela čemu se klanjati ... Svećenici su dužni poticati vjernike da iskuse živu skrušenost pred dramatičnošću prikazane scene i tako se ponizno poklonstveno prostru pred jedinim, svemogućim Presvetim Trojstvom."¹¹ U istom će duhu reći Ivan Damašćanski: "Ljepota i boja slika poticaj su mojoj molitvi. One su svečanost mojim očima, kao što je seoska veselica poticaj mome srcu da slavi Boga."¹²

Pozivajući se na nauk Drugoga nicejskog sabora, Katekizam Katoličke Crkve o svetim slikama govori u poglavlju posvećenu upravo liturgijskoj molitvi: Sakramentalno slavljenje vazmenog otajstva.¹³ Na tvrdnju Drugoga nicejskoga sabora da se "časne i svete slike ... trebaju izlagati u svetim hramovima", Katekizam nadodaje da "kontemplacija svetačkih slika, povezana uz razmatranje Božje Riječi i pjevanje liturgijskih pjesama, ulazi u sklad liturgijskih znakova tako da se

¹⁰ Ovaj odsjek je preuzet od: T.VERDON (uredio), *L'Arte e la Bibbia immagine come esegesi biblica*, Biblia, Firenze 1992, 7-8.

¹¹ *Epistola Sereno*, citirano kao u bilj. 2.

¹² *De sacris imaginibus orationes* 1,27, PG 94, 1268B.

¹³ Katekizam Katoličke Crkve, br.1159-1162.

slavljeno otajstvo duboko utiskuje u sjećanje i potom odražava u novosti vjerničkog života".¹⁴

Da se opiše unutarnji proces za koji "znakovi" doprinose obraćenju srca jest sv. Augustin. "Prikazivanje istine preko znakova ima moć zapaliti i uvećati onu žarku ljubav za koju mi, kao plamenovi koji se pokoravaju zakonima prirode, težimo prema visini i u isto vrijeme prema dubini, tražeći mjesto odmora. Prikazane na taj način, stvari nas diraju i aktiviraju naše emocije mnogo više nego da su izložene čistim razumom. ... Vjerujem da se emocije užigaju teže kad je duša zadubena u materijalne stvari, ali kada ju vode materijalni znakovi duhovnih stvarnosti, a time kasnije prema stvarima koje znakovi označavaju, tada se duša učvršćuje u samom činu prolazeći od jednih na druge, upravo poput plamena baklje koja, dok se pokreće, gori sve jače".¹⁵

10. *Stil i duhovnost*

U povijesti kršćanske umjetnosti, takvo kolebanje između materijalnog znaka i duhovne stvarnosti izražavalo se na razne načine. Već se u prvim stoljećima života Crkve - uz naturalizam koji je baštinik helenističke i rimske umjetnosti - razvio simbolički rječnik analogan, u svom formalnom ustrojstvu, s mistagogijom koja označava otački nauk: "neslikovita" ili nefigurativna umjetnost, koja se temelji na povezivanju oblika, boja i materijala u apstraktne oblike, koje ne smijemo zamijeniti pukim "ukrasom".

U umjetnosti Istočne crkve, koja je povezana s tim prvim "stilom", kršćanin, u odnosu između materijalnog znaka i duhovne stvarnosti evidentirat će stilističkim rječnikom koji relativizira "naravni" izgled stvari. Iz vanjskih pojedinosti predmeta, bizantinska ikona tipično "čuva samo ono što je nužno potrebno da se prizna povijesnost činjenice ili fizička dimenzija osobe nekog sveca" - piše Dimitrije I. - "a potom se izražava potezima koji su potpuno očišćeni i nematerijalizirani te pripadaju više nebeskom krugu nego području naravi".

¹⁴ Katekizam Katoličke Crkve, br. 1162.

¹⁵ *Pismo* 55, 11, 21.

Na Zapadu naprotiv - kako potvrđuje *Sacrosanctum concilium* u br. 123 - "Crkva nije nikada imala svoj vlastiti umjetnički stil, nego je dopuštala umjetničke oblike svakog vremenskog razdoblja, prema naravi i uvjetima naroda kao i prema potrebama različitih obreda, nastojeći da tokom stoljeća brižljivo čuva umjetničko blago." Za razliku od religiozne "očišćene" i "nematerijalizirane" istočne ikone, latinska je tradicija, baštinica naturalizma grčko-rimske umjetnosti, razvila vidljivi rječnik koji više pristaje nadosjetno iskustvo ljudskoga subjekta. Rječnik je označen stvarnim elementima kao što su anatomija i linearni izgled.

To ipak sa sobom ne povlači umanjeње duhovne uloge umjetničkog djela u molitvenom životu pojedinog vjernika i zajednice. Naprotiv, stilski naturalizam koji se rodio u europskom i talijanskom (a posebno toskanskom) srednjem vijeku poprima čisto mistični karakter. Otkriće ljudskoga tijela i naravnoga svijeta, u likovnoj umjetnosti i u kiparstvu u pokoljenjima koja su živjela u prvom širenju franjevačke duhovnosti, treba tumačiti u istom ključu kojim Toma Čelanski tumači ljubav Asiškog Siromaška za stvari ovoga svijeta: "Što god je opažao u stvorovima, podsjećalo ga je na Stvoritelja. Zanosno je klicao svim djelima Božjih ruku. Uživajući u divnim prizorima, gledao je živi smisao i uzrok svega... Po tragovima što ih je u stvari svuda utisnuo slijedi Ljubljenoga, od svega pravi sebi stepenice, kojim se dolazi do prijestolja."¹⁶

U toj optici, realizam koji je više manje stvaran da, od Nikole Pisanskog i Giotta do Donatella, Masaccia, Leonarda i Michelangela, preobražava europsku umjetnost, posjeduje veoma kontemplativan sadržaj. Ne događa se slučajno prva sustavna i monumentalna upotreba racionalne perspektive Brunelleschija u jednoj mističnoj slici: *Presveto Trojstvo* koje je naslikao Masaccio između 1425. i 1428. u crkvi Santa Maria Novella, u Firenzi. Postavljajući neizrecivo teološko otajstvo u prostor koji je matematički mjerljiv, to djela saopćava "stvarnu prisutnost" u našem svijetu božanskih stvarnosti. Ne začuđuje da se ista perspektivna konstrukcija ponovno upotrebljava tijekom cijelog petnaestog toskanskog stoljeća u oslikavanju euharistijskih tabernakula: otajstvo Boga koji je ušao u vrijeme i ljudski prostor istinski povlači sa sobom posvetu cijeloga našeg vremensko-prostornog

¹⁶ 2 Čelanski, 124. Usp. *Fonti Francescane*, Assisi 1986, 459-460

iskustva. Kao što kaže jedan moderni teolog da se u Kristovu utjelovljenju "naravna dubina simboličke stvarnosti (unutar svijeta ili i naravno transcendentne prema Bogu) svih stvari, neizmjerljivo raširila u ontološko-stvarnom smislu, činjenicom da je postala determinacija samoga Logosa ili njegove sredine. Svaka stvarnost koja proizlazi od Boga, kada je istinska i netaknuta i nije svedena na jednostavno utilitarističko ljudsko sredstvo, ne izražava samu sebe, nego uvijek odražava (na svoj posebna način) cjelinu stvarnosti".¹⁷

11. Umjetnost i život

Ta umjetnost koja je bliska zajedničkom ljudskom iskustvu koje posreduje otajstvo "Sveca posred tebe" (Hoš 11, 9), ima poseban odnos sa osobnim životom. Leon Battista Alberti, arhitekt i teoretičar petnaestog stoljeća, govori u vezi novog "stvarnog" slikarstva svoga vremena: "Povijest će pokrenuti duh kada ljudi tu naslikani pokrenu vlastiti duševni pokret. Upliće se priroda, koja se ništa više od nje ne nalazi gramzljiva za stvari koje su slične njoj, da plačemo s onim tko plače, smijemo se s onim tko se smije, bolujemo s onim tko boluje."¹⁸

Radi se o primjernom odnosu, koji je djelotvoran u toskanskoj umjetnosti već od vremena sv. Franje (pogledaj monumentalnu drvenu skupinu *Deposizione* u katedrali u Volterri iz dvadesetih godina 1200.), a koja označava razvoj do modernog doba. Ne može se smatrati nevažnim "primjerna" točka slike o životu, o odlukama, o samoj slobodi vjernika, ako prva poslanica Sv. Petra razjašnjava da je "Krist trpio za vas i ostavio vam primjer da idete njegovim stopama" (1 Pt 2, 21). Sv. Pavao u više navrata poziva vjernike da budu njegovi nasljedovatelji, uvjeren da nije više on koji živi "nego Krist živi u meni" (Gal 2, 20). Na drugom nas mjestu apostol osigurava da će se Krist na sudu proslaviti "u svojim svetima i da pobudi udivljenje u svima koji prigliše vjeru" (2 Sol 1, 10).

Crkva, dakle, može predložiti preko neposrednosti "naravne" slike primjer života Gospodnjega, Blažene Djevice, svetaca. Tako slika postaje dio sredstava kojima se kršćani služe da saopćavaju istinu koju

¹⁷ K. RAHNER, *Sulla teologia del simbolismo*, u *Saggi sui sacramenti e sull'escatologia*, Paoline, Roma 1965, 52-107; ovdje 84.

¹⁸ *Della Pittura*, knjiga II. Usp. LEON BATTISTA ALBERTI, *Opere volgari*, uredio C. Grayson, sv. III, Bari, 1973, 70 (br. 41).

su primili. Opći katekizam posvećuje jedan dio poglavlja o osmoj zapovijedi temi: "Istina, ljepota i sveta umjetnost", jedan paragraf koji slijedi neposredno druge o "životu u istini", "dati svjedočanstvo istini" i "upotrebi sredstava društvenog priopćavanja". U svakom odsjeku svoje povijesti, u stvari, kršćanska se umjetnost zamišljala kao "sredstvo priopćavanja" svjedočanstva baštini čiji su čuvari oni koji "žive u istini".

U tom svjetlu, priopćavanje vjere preko umjetnosti otkriva se služba i svjedočanstvo: rasvijetliti istinu koju živimo djelima koje je ona rodila. To je uzvišen način da se pokažemo "uvijek spremni na odgovor svakomu tko vam zatraži razlog nade koja je u vama" (1 Pt 3, 15).

Učiniti vidljivim Krista koji se prinosi na križu, Mariju koja sluša anđela poniznom vjernicom, svece u kojima je očit dar Duha na "svakom tijelu", znači saopćavati vjeru Crkve, vječni život koji je sada postao vidljiv u običnosti vremena i prostora. Za vjernike sačinjava "divno sredstvo kateheze" (kao što je Ivana Pavao II. prisjetio toskanske biskupe za vrijeme pohoda *ad alimina* 1991.), i za one koji još stoje izvan crkvenog života, sačinjava moćno sredstvo evangelizacije, posredujući kulturno ljudski sadržaj u evanđeoskom navještaju.

U tom pogledu, u neposrednosti jubileja koji će dovesti u Toskanu milijune osoba, mogu se možda uskladiti dva povezana cilja u jedan noviji dokumenat CEI o *Kulturnim dobrima Crkve u Italiji*: s jedne strane "velikodušni i inteligentni prihvati", sposoban da zadovolji zakonite zahtjeve posjetitelja, a s druge strane "pozornost da se štite i sačuvaju kulturna dobra na izgradnju kršćanske zajednice kojoj pripadaju, i briga da se ne izmijeni njihova svrha svodeći ih na jednostavna dobra turističkog konsumizma".¹⁹ Prisutnost pratioca "svjedoka" sponatano će potaknuti na dolično vladanje.

12. Umjetnost i zajedništvo

Svaki vjernik i, zaista, svaki čovjek vjernik ili nevjernik, može crpsti značajne poglede vlastitog duhovnog traženja u jednostavnosti romaničke župske crkve, kao u slatkosti Krista kod Beata Angelica ili u unutarnjoj drami kipova Donatella i Michelangela. Vremenom, a i

¹⁹ CEI, *I beni culturali della chiesa in Italia*, 9. 12. 1992, br. 39; ECEI 5/1277.

nadilazeći kulturne i povijesne podjele koje nas razdvajaju, ta umjetnost koja je tako ljudska, otkriva unutarnje zajedništvo koje je postavljeno u našu narav, prvi dar Stvoritelja. Pozivajući bližnje i daljnje da promatraju evanđeoske i starozavjetne izvještaje i živote svetaca, koji su oslikani na mozaicima i freskama, vitrajima, oltarnim palama i kipovima, ispunjamo ono što su oci II. vatikanskog sabora iznosili kada su u *Gaudium et spes* napisali da Crkva poziva čak i ateiste da promatraju evanđelje Kristovo otvorenom dušom i "ljubazno" - latinski *humaniter* - ih poziva kao što jedan čovjek govori drugome na temelju zajedničkog ljudskog iskustva.

Sa kršćanima drugih ispovijesti, kao i sa nekšćanima, Crkva sebi može dopustiti tu učtivost jer - kako kaže paragraf 21 iste saborske konstitucije - da se "njezina poruka slaže s najdubljim željama ljudskoga srca, kada štiti dostojanstvo ljudskoga poziva, vraćajući nadu onima koji već očajavaju nad svojim višim određenjem".

Umjetnošću koja je u našim crkvama, pozvani smo, dakle, zadovoljiti ne samo "zakonite zahtjeve" turističkih posjetitelja s odgovarajućim povijesno-umjetničkim uvodom, nego i "najdublje težnje ljudskoga srca" tako tajne da ih posjetitelj često ne zamjećuje, ali su usprkos toga stvarne: čežnja za pronalaskom smisla života, smisla povijesti, zajedništvo s bližnjim i daljnim, u prostoru i vremenu, zajedništvo s našim prethodnicima, s našom prošlošću.

S tim ciljem sami su umjetnici upleteni u zalaganje oko evangelizacije preko slika koje su oduvijek pripojene poslanju Crkve u "plodan savez među svima", kako ga je definirao Pavao VI. Prihvaćamo dinamizam kreativnosti na službu vjere kako u pomoći koju mogu pružiti umjetnici i arhitekti da se shvate djela prošlosti, tako i u njihovim prijedlozima za nova djela koja su sposobna posredovati otajstvo kršćanskog iskustva. Dok nas umjetnici vode promatranju *zašto* je jedan arhitekt projektirao prostor na takav način i *zašto* je kipar oblikovao na izvjestan način oblike tijela Kristova kod jedne Pietà i *zašto* je slikar izabrao određenu boju da izrazi radost Madonne, oni otkrivaju analogijom strukture osobne kreativnosti, način na koji svaki čovjek i žena projektira, oblikuje, boja vlastiti život da bolje služi Bogu i bližnjemu.

Umjetnik je "prijevozno sredstvo, kanal, tumač, most između našega religioznog i duhovnog svijeta i društva" kao što je tvrdio

Pavao VI. "Mi veoma častimo umjetnika", nastavio je papa, "upravo jer on vrši parasvećeničku službu uz našu. Naša služba je služba Božjih otajstava, njegova je ljudska suradnja koja čini ta otajstva prisutnim i pristupačnim". "Vaša umijeće", završava papa Montini govoreći direktno umjetnicima, "jest to da s neba ugrabite duha i njegova bogatstva i obučete ih u riječi, boje, oblike, pristupačnost."²⁰

13. Umjetnost i vjera u Krista

U vremenu kao što je naše, koje označava kultura kratkotrajne slike i komercijalnih interesa, postoji opasnost vezana uz ponovno vrednovanje crkvene umjetnosti. Među brigama CEI zaista jest i ta da se ne promijeni svrha vjerskih spomenika, "da se oni ne svedu na jednostavna potrošačko-turistička dobra". Opasnost se potom proširuje preko turista na vjernike koji će također početi gledati zgrade i umjetnička djela očima postojeće kulture.

Treba se oduprijeti svakom sužavanju sadržaja umjetničkih religioznih djela i svakom obliku "didaktične malodušnosti". Slično se treba oduprijeti današnjem tehnicizmu koji je sklon pretpostaviti materijalna djela njegovu konačnom značenju. Nije lako. Posjetitelja ili župljanina znatiželjna upoznati učinke oštećenja na kipovima ili ishod obnove, ikonološki će govor najprije razočarati. Potrebno je imati jasan temeljni navještaj koji je crkvena umjetnost uvijek željela saopćavati.

Sam nas Gospodin uči taj navještaj. "Jednoga dana dok je Isus učio narod u hramu i navješćivao Radosnu vijest, ... kako su neki govorili o hramu da je ukrašen lijepim kamenjem i zavjetnim darovima, Isus reče: Doći će vrijeme kad od ovoga što vidite neće ostati ni kamen na kamenu. Svaki će se kamen srušiti!" (Lk 20, 1; 21, 5-6). Isus nije želio umanjiti ljepotu Hrama: kao veoma pobožan Židov, s velikim osjećajem za povijest svoga naroda, morao je ljubiti simbolično mjesto Izraelova izbora. Ali kao Sin Božji poslan da dovede mnogu braću u pravu Očevu kuću, osudio je svaku vanjštinu koja bi zasjenila istinu. I kao posljednja uosobljena Istina povijesti, Gospodin je

²⁰ Usp. SERGIO MAURIZIO SOLDINI, *Omaggio a Paolo VI. Arte e cultura nel pensiero di papa Paolo VI*, Siena 1996, 124-125. Dva ovdje doneđena citata uzeta su iz (dotičnih) audijencija od 2. veljače 1963. i 7. svibnja 1964. Usp. *Insegnamenti di Paolo VI*, Città del Vaticano, 1976, sv. II, 313 sl.

izražavao jednostavnu činjenicu koju svi znaju: nikakvo ljudsko zdanje nije vječno, ako Bog kuće ne gradi, uzalud se muče graditelji.

Ni vjernici ni posjetitelji naših crkava ne prave od umjetnosti idole, iako ima njezinih štovatelja među kojima su katkada i stručnjaci. Oni znaju da je u životu potrebno nešto više: znaju da estetska ljepota ni povijest naroda i gradova nisu dovoljne. Oni koji dolazi u naše crkve žele čuti nešto više, vidjeti više osim povijesti i nečeg što je nad umjetnošću. Ovo je "najzakonitiji zahtjev" posjetitelja i vjernika pred umjetnošću: vidjeti i osjetiti nešto "više". Iza lijepog kamenja i zavjetnih darova naših hramova mi smo pozvani pokazati pravi Hram, Isusa Krista raspetog i uskrslog. Preko "kulturnih dobara" naših spomenika, moramo otkriti dobra duha i "Ljepotu tako staru i tako novu" (sv. Augustin) u čovjeku koju on neprekidno traži, Ljepotu koja ga zove, koja ga rasvjetljuje, opija i dodiruje ulijevajući nu mir. Jer, iako su te zgrade i taj namještaj određeni da nestanu, ostat će ono što ta djela označavaju. "Vrednote čovječjeg dostojanstva, bratskog zajedništva i slobode, sve te dobre plodove prirode i našega truda koje budemo po Gospodinovoj zapovijedi i u njegovu Duhu na zemlji razmnožili, naći ćemo poslije opet, ali očišćene od svake ljage, prosvijetljene i preobražene, kada Krist bude predao Ocu vječno i sveopće kraljevstvo".²¹

III. TOSKANSKA UMJETNOST I KATEHEZA

14. *Iščitavanje toskanske umjetnosti*

Toskanska se umjetnost nudi na čitanje u religioznom tonu. S jedne strane, formirani ili djelatni učitelji u toj pokrajini stvorili su jedno od najslavnijih remek djela kršćanske ikonografije na svjetskoj razini. S druge strane, historiografska predaja koja je cvjetala u Toskani od četrnaestog i petnaestog stoljeća na kasnije, dopušta, kao u malo europskih krajeva, da se dokumentira odnos duhovnog navještaja sa životom koji su stvarno proživljavali naručitelji djela a katkada i sami umjetnici. Iz "komentara" i "života" umjetnika moguće je iskonstruirati životnu povezanost čije su zgrade i djela cijenjena

²¹ Gaudium et spes, br. 39; EV 1/1441.

švjedočanstva: kontekst intenzivne crkvene, monaške, samostanske i narodne religioznosti u kojima su umjetnici izravno bili umiješani (pomislimo samo na Leronza Monaco, Beta Angelica, Fra Bartolomea i "obraćenja" Sandra Botticellija i Michelangela).

Kršćansko iščitavanje umjetnosti ima svoju predaju, veliki utjecaj, iako ju je zanemarila moderna historiografija. Već je u šesnaestom stoljeću Giorgio Vasari, iz Arezza u svom Michelangelovu životopisu, protumačio razvoj toskanskih umjetnosti kao dio božanskoga plana, koji je u svom razvoju analogan s poviješću spasenja.²²

Njegov prikaz Michelangela Buonarrotija kao "Božjeg poslanika" koji napunja vjekovno istraživanje "izabranog naroda" u umjetnosti, ulazi u duhovnu viziju razvoja umjetnosti koja je slična onoj mudrosti koju susrećemo u Svetom pismu. Sama ideja da je umjetničko nadahnuće dar razuma koji je dan za duhovni rast naroda potječe iz Izlaska: "Jahve je po imenu pozvao Besalela, sina Urijeva, od koljena Hurova, a iz plemena Judina. Njega je napunio duhom Božjim, dao mu umješnost, sposobnost i razumijevanje u svim poslovima: da zamišlja nacрте i da radove izvodi." (31, 30-32); "Stoga neka Besalel, Oholiab i svi vještaci, koje je Jahve obdario vještinom i sposobnošću da vješto izvedu sve poslove oko podizanja Svetišta, obave kako je Jahve naredio" (36, 2).

15. Idealni i stvarni vodiči

Ista lokalna predaja otvara shemu koja predstavlja idealni vodič za religiozno shvaćanje toskanske umjetnosti. Razvoj prema izražajnim formama koje su sposobne posredovati unutarnji život putem "prirodnih" likova ljudi svoga svijeta, što su Vasari i njegovi suvremenici protumačili kao "napredak" koji želi sâm Bog, snažno je utjecao na zapadno duhovno iskustvo koje nadilazi vidljivost. Naznačiti trase toga razvoja od god. 1000. do 1500. znači prijeći duhovni *iter* europskog kršćanstva u stoljećima koji su stvorili moderne izraze toga kršćanstva: od ikone do Mikelandela, od vjerovanja u dematerijalizirani oblik do sakraliziranja materije i potpunog susreta sa svijetom.

²² GIORGIO VASARI, *Vita di Michelangelo*, u *Le Opere di Giorgio Vasari*, uredio G. Milanesi, Sansoni, Firenze, 1906, dv. VII, 135-136.

Da bi definirali odsjek po odsjek, konkretni bi putokazi morali slijediti tradicionalnu shemu: od preromanike do romanike, potom postupno "otkrivanje" čovjeka i njegova svijeta kao vjerodostojnih ambijenata duhovnoga iskustva u umjetnosti od kasnoga trinaestog do šesnaestog stoljeća što će naslijediti i umjetnost sedamnaestoga stoljeća, osamnaesto i devetnaesto stoljeće kao idealna "promatračnica" po mjeri promjena u duhovnosti i katoličkoj pobožnosti u osvjetljenom suvremenoga doba.²³

Posebno istaknute teme toskanske religiozne umjetnosti mogle bi se povjeriti pažnji istraživača i javnosti i po tematskim usmjerenjima, npr.: propovjedaonice u Toskani od romanike do renesanse; forma i ikonografija euharistijskih tabernakula; samostanske blagovaonice sa svojim slikarskim ukrasima; pučka pobožnost i umjetnost "kompanija".

16. *Korisna i nužna suradnja*

Crkve u Toskani s velikim zanimanjem prihvaćaju različite poticaje koji su već u tijeku na regionalnom, pokrajinskom i lokalnom nivou među kojima je npr. pripremanje vodiča po svetim "putovima i mjestima" pod vidom pripreme za 2000. godinu. Odgovarajućim vlastima, uredima za zaštitu i nadgledanje vjerskih spomenika nudimo svoju suradnju bilo kao mogućnost pristupa spomenicima i prihvaćanja posjetitelja, bilo kao pomoć u iščitavanju neke građevine ili umjetničkoga djela u općenito povijesnom vidu i to ne kao neko

²³ U pojedinim mjestima, a i za cijelu pokrajinu, veoma su važni neki posebni momenti: određivanje samostanskih i gradskih središta, s njihovim skulpturističkim i arhitektonskim tipologijama, u odnosu na srednjovjekovnu prohodnost; počeci narodne skulpture na propovjedaonicama iz XI. do XIII. stoljeća; umjetnost mozaika i slika iz srednjega razdoblja; utjecaj osjećajne duhovnosti prosjačkih redova na novi oblik naturalizma 14. stoljeća; ponovno vrednovanje antičke umjetnosti od početka 13. stoljeća; spoj tih težnja u toskanskoj umjetnosti od Giotto do Mosaccia; sinteza 15. st. koja se zanosi iluzijom optičke realnosti koja dopušta proširivanje sakramentalnih sadržaja pod vidom svagdašnjosti; uzdizanje naturalizma 15. st. na nivo idealnog i općenitog uzorka u umjetnosti 16. stoljeća; slijedeći razvojni pravci u tom smislu kao odgovori na društvene i religiozne traume toga vremena (manirizam 16. st. shvaćen u svjetlu političke i crkvene nestabilnosti prouzročene ratovima na početku 16. st., itd.), druga polovica 16. st. u Toskani, prema ikonografskim i nekim stilskim programima, u odnosu na tridentinsku duhovnost; barokna raskoš kao izraz obnovljene katoličke sigurnosti nakon Tridenta.

uopćeno arhitektonsko ostvarenje ili "izolirani" objekt nego prvenstveno kao prostor uvjetovan vjerom, liturgijom, kršćanskom pobožnošću da bi se pojedinačna djela shvatila kao sastavnica *programa* koji osvjetljava vjeru Crkve.

Ističemo to poimanje "programa" s njegovim "općim povijesnim smislom" za zajednicu vjernika. Poštivajući konkretne pothvate na spašavanju i konzerviranju umjetničkih djela, potvrđujemo temeljno načelo prema kojemu religiozno umjetničko djelo - kad god je to moguće - treba ostati u svom izvornom ambijentu. Ako se katkad ukaže potreba restauratorskog zahvata, djelo treba povratiti zajednici u razumskom roku da i dalje bude funkcionalni dio životnog iskustva ljudi koji i na taj način žive svoju vjeru. A budući da je vjera životno iskustvo - a i prirodni život je dinamičan - potvrđujemo pravo zajednice vjernika da, u dogovoru s odgovarajućim vlastima, prilagode nutarnji raspored bogoslužnog mjesta gdje bi to liturgijski propisi ili pobožnost zahtijevali.

U međuvremenu, svjesni svojih ograničenosti, i mi tražimo suradnike. Želimo surađivati s ustanovama i znanstvenicima u radovima povijesno-vjerskog stavljanja u kontekst spomenika i njihove opree. To postavljanje u kontekst poduzima se s namjerom da se utvrdi odnos između umjetničkog djela i njegovih stilističkih odrednica s vjerskim vrednotama koje djelo i izbori koji ga određuju na formalnom planu žele izraziti. Spremni smo promicati kurseve posadašnjenja, tribine, izdanja i poticaje oblikovanja novoga načina približavanja djela religiozne umjetnosti u vjerskoj perspektivi.

Na osobit način tražimo suradnju s umjetnicima. Kao što je Crkva svojevremeno usmjerila svoje pastoralno djelovanje prema mladima, obitelji i studentima, tako je sada došao čas da se obrati umjetnicima kao svojoj predragoj djeci. "Znamo da Crkva treba svece, ali ona također treba prave i sposobne umjetnike. I sveci i umjetnici su svjedoci Kristova života" - govorio je papa Pavao VI. članovima talijanskih dijecezanskih komisija za svetu umjetnost 4. siječnja 1967.²⁴ Kucnuo je čas da se umjetnici iznova pozovu u crkve i da tu oni budu "kod kuće". Taj poziv treba postati služenje, pružena ruka, spremnost poslušati. Tamo gdje prilike to preporučuju, pojedine crkve mogu odrediti i posebnoga "kapelana za umjetnike". Možda bi u pojedinim

²⁴ *Discorsi di Paolo VI (1964-1971)*, Edizioni Paoline, vol. 12, 49-52.

slučajevima bilo korisno potaknuti stvaranje novih djela u planiranju kojih bi mogli sudjelovati i vjernici pomažući odrediti svrhovitost i osmišljenje naručenoga djela. Organiziranje izložaba religiozne umjetnosti može biti zgodna prigoda za ponovno zbližavanje s tom umjetnošću.²⁵

Na kraju, potvrđujemo svoju bratsku otvorenost i umjetniku nevjerniku. Svaki izvorno kreativni izražaj zanima nas i potiče otkrivanje onoga što mi naučavamo o djelovanju Duha Svetoga u čovjekovu životu. Pozivamo umjetnike nevjernike da se, na svoj način, otvore velikim temama kršćanske vjere koje su izazvali veliki učitelji u prošlosti. U njima će zasigurno pronaći nadahnuće za koje mi vjerujemo da može služiti Crkvi.

17. *Pastoral prihvaćanja posjetilaca*

U našim drevnim crkvama želimo uvesti vjernike u službu plemenitoga i pametnoga prihvaćanja posjetilaca, s jedinstvenim obavijestima u cijeloj pokrajini poštujući različitost pojedinih prigoda. Želimo pripremiti kršćanske kulturne djelatnike da budu sposobni "obrazložiti nadu" koju priopćuju pojedini spomenici i umjetnička djela: vodiči i pratioci, ali i istraživači, arheolozi, kritički "revnitelji za dobrim" koji se klanjaju Gospodinu u svojim srcima (usp. 1 Pt 3,13-15). Htjeli bismo tim suradnicima pokazati dostojanstven smisao toga služenja potvrđujući crkvenim auktoritetom izvornu apostolsku svrhu rada na području osvjetljavanja spomeničke baštine. Istovremeno s pogledom u budućnost nastojat ćemo uvesti u tijek teoloških studija kurseve povijesti sakralne umjetnosti s naglaskom na spomeničku baštinu naše pokrajine da bismo kod dijecezanskog i redovničkog klera te kod zauzetih laika pojačali osjećaj za "izvanredno sredstvo katehizacije" koji pružaju arhitektura i umjetnost. Predavačima vjeronauka i katehistima namjeravamo pružiti pomoć, formaciju i produbljivanja koja će im pomoći da njihovi gojenici i djeca koja se pripremaju za prvu pričest ili krizmu pogledaju, rukom dotaknu i upiju vjerski ambijent koji oni imaju.

²⁵ S.M. SOLDINI, *Una pastorale per gli artisti*, predavanje održano 14. 9.1996. u okviru bijenala sakralne umjetnosti na temu "Ususret velikom jubileju" pod pokroviteljstvom nadbiskupije Siena-Colle Val d'Elsa-Montalcino i biskupije Fabriano-Matelica, 1996.

Takva strategija ne želi samo riješiti "turistički problem", nego ona uspostavlja pravo pastoralno djelovanje po kome Crkva ispunjava Gospodinovu zapovijed da pase njegovo stado. Ustrajavajući u bratskoj ljubavi prihvaćanja posjetilaca odgojeni će dragovoljci zadobiti veliki poklon: uvijedjet će da je njihova osobna vjera obogaćena a da je njihovo shvaćanje kršćanskog otajstva produbljeno. Prakticirajući gostoljubivost "i ne znajući, ugostit će anđele" (usp. Heb 13,1-2), odnosno više će dobiti od posjetitelja nego će njima dati. Ne smijemo se prestrašiti ekonomskih zahtijeva ovoga posla.

Kao što je materijalno ulaganje kod stvaranja tih građevina i umjetničkih djela bio dio poslanja Crkve, tako i današnje kateheze i nova evangelizacija preko umjetnosti zahtijevaju i ekonomsku raspoloživost. Za pripremu dobrovoljaca koji će prihvaćati posjetitelje, za vodiče, višejezične usluge i druge proučene pothvate zadovoljenja opravdanih traženja posjetitelja (kako ističe dokumenat CEI), mogli bi biti subvencionirani - barem djelomično - dobrovoljnim priložima posjetitelja ili od ulaznica u sakralna spomenička zdanja.

18. *Jubilej nadanja*

Ove stranice pišemo u duhu nade i bratstva. "Navala" milijuna posjetitelja u naše crkve može proizvesti zgražanje ali može biti i dragocjena prigoda prihvaćanja posjetitelja i razmjene iskustava. Želimo spriječiti vulgarni turizam u crkvama, samostanima i svetištima, ali ne želimo sprječavati turiste koji su - iako ne uvijek u prihvatljivom obliku - suvremeni hodočasnici koji traže osmišljenje.

Posredstvom umjetnosti iz prošlosti - vidljivog pologa koji nam je namrla vjera toskanskog čovjeka - i posredstvom današnje umjetnosti koja je bogata intuicijama koja su čak i proročanska, želimo gledati i dati da se vidi, slušati i dati da se čuje Riječ života, Krist Isus koji je bio kod Oca ali je postao vidljiv ljudima. U jedinstvu s tolikom braćom koja dolaze iz daleka želimo razmatrati preobraženo Spasiteljevo lice u vjeri i djelima kršćana ove zemlje. U slikama Krista, Marije i svetaca - ali i u apstrakciji arhitekture i u mističnoj simboličnosti slika - želimo pročistiti svoj pogled, uzdignuti svoju pamet, pripremiti svoje srce na zadatak koji nas očekuje.

Gledajući općenito na *slike* želimo zajedno rasti u spoznaji *bitnoga* u radosti u kojoj su naslikana, isklesana, izgrađena, uglazbljena, uskladena i spjevana djela krasna vanjska odjeća kao što ples udovima tijela izražava puninu srca.

Želimo pripremiti svećenike i vjernike da prepoznaju istinsku umjetnost u kojoj se osjeća pokretačka snaga Duha Svetoga, da poštuju ljudske i estetske vrijednote koje su utkale život različitim stilovima i epohama umjetničkoga izražavanja.

Na kraju, želimo se uspoređivati s kršćanskim vizijama vjere koja su stvorila naša povijest i naša umjetnost da bismo shvatili ljepotu svoga poziva i otvorili se nutarnjem obraćenju. U odvažnosti, ljubavi, žrtvovanju i supatnji koju otkrivamo na naslikanim i isklesanim licima - u ljudskim kretnjama koje izvode umjetnici i osmišljenju arhitektonskih prostora uređenih za pohvalu - želimo otkriti vjernost božanskog Umjetnika koji je dobro dovršio stvaranje koje je proizišlo iz njegove ruke.

Njemu neka je slava u Kristu Isusu Sinu njegovu i njegovoj slici u Duhu koji je i nama dao. *Amen.*

Firenze, 23. veljače 1997. Na drugu korizmenu nedjelju, nedjelju "Preobraženja".

Toskanski biskupi
(Slijede potpisi)